

## **Oláh-Gál Róbert**

### **Bolyai János és Marosvásárhely**

Marosvásárhelyen szerencsés helyzetben vagyunk, mert ma is be tudjuk mutatni azokat a helyeket, ahol a Bolyaiak leélték életük legjavát. Érdekességképpen említem meg, hogy Bolyai János születésének 100. évfordulójára készülve, az akkori Ferenc József Tudományegyetem neves matematika professzora, Schlesinger Lajos felkutatta azt a házat, ahol Bolyai János született, majd az emlékünnepeken táblával is megjelölték. (Akkor Schlesinger még Bolyai Gyulát, Bolyai János negyedik gyermekét is megkereste ebből a célból. Sajnos Gyula 1901-ban öngyilkos lett). Ez ösztönzött engem is arra, hogy Bolyai János születésének 200. évfordulójára készülve felkutassam azt a házat (házhelyet!), ahol Bolyai János családjával együtt élt Marosvásárhelyen 1846-1852 között.

Vegyük sorba a "Bolyai-házakat". Fényképünk és pontos képünk van arról a házról, ahol Farkas élt 52 évet (1804-1856 között) Marosvásárhelyen és ahol János 1804-1817 között élt. Bolyai János életének legszebb évei voltak ezek, a fiatalság gondatlanságával és a nagy reménységgel, hogy a matematikusok fejedelméhez Carl Friedrich Gausshoz fog menni továbbtanulni. Sajnos a sors nem így akarta. 1817-ben a Bécsi Katonai Hadmérnöki Akadémiára került. De a mellékelt képen látható ház, mindenképpen a békességet és szeretett adó hajléka volt. Ebben a házban kötött életre szóló barátságot a matematikával, ahogy János mondja "*hőn 's hősnőn szeretett tanommal*". Ebben, vagyis a mai Köteles Sámuel utca minorita templommal szemben fekvő mai ház belső udvarán állott házba tér vissza János 1833-ban, harmincegy évesen, mint nyugalmazott százados. (Mellékesen mondom, hogy ebben a házban játszódik le Németh László *A két Bolyai c.* drámája, amely részleteiben sok, soha meg nem történt eseményt tartalmaz, de összességében mégis remekmű). Bolyai Farkas is abban a házban halt meg, és mint a nagy szellemeknek általában, a halála körülményeiről, de a pontos időpontjáról is van elég hiteles krónika. Ezeket Réthy Lajos író, Vass Tamás és Koós Ferenc református papok és Koncz József ref. kollégiumi tanár akkor, mint beosztott felügyelő diákok, részletesen, nagyon is kiszínezve, de dokumentumfilm-szerűen megírták. Azt a házat, 1911-ben, mikor megnyitották a Köteles Sámuel utcát, sajnos (felelőtlenül!) lebontották.

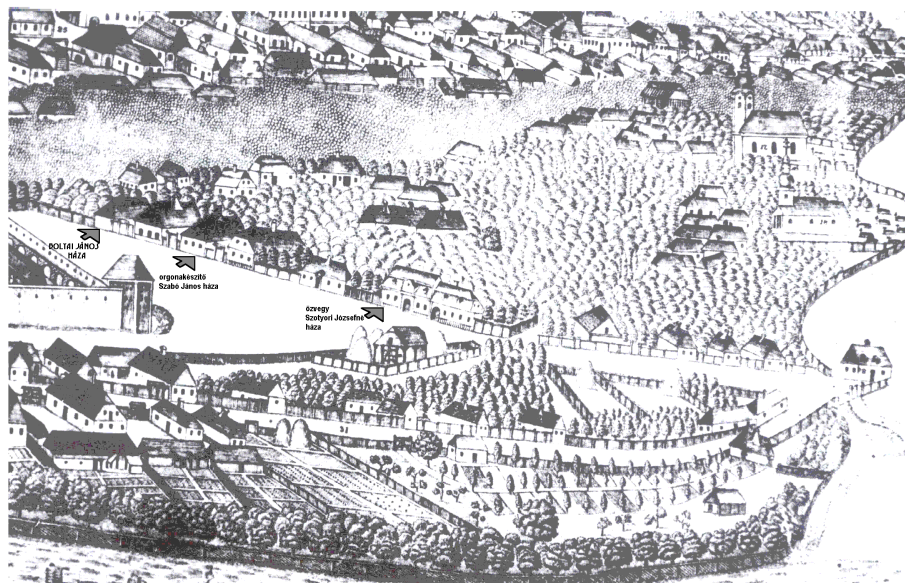
Bolyai János életének következő állomása Domáld volt. Semmilyen megfogható adattal nem rendelkezünk (egyelőre), ami alapján képet alkothatunk arról a kisnemesi kúriáról, ahol János lakott Domáldon. Mégis vannak bizonyítékok arra, hogy János nem ült tizenkét évet folyamatosan Domáldon, hanem igen gyakran tartózkodott Marosvásárhelyen. Amikor belátogatott Marosvásárhelyre, az 1834-36 közötti években, apjánál húzódott meg. Később,

1836-1845 között pedig, nagy valószínűséggel, a Kövecses utcában (a mai Avram Iancu) bérelt lakást.

Miután 1846-ban végleg visszajött Marosvásárhelyre, már családjával és három gyerekkel, Dénessel, Amáliával és Klára-Elizával, akkor az 1845-ben Szentiványinétől megvásárolt Németvárosi utcába költözött, az 1004. számú házba. (Bulevard, illetve Ion Antonescu mai nevéen). Ennek a háznak a rajzával is rendelkezünk!

Itt jegyezzük meg, hogy van egy csodálatos metszet Marosvásárhelyről, 1827-ből, amelyet Mikolai Tóth István készített és a Marosvásárhelyi Teleki-Tékában a Bolyai Múzeum falát díszíti. Ennek a metszetnek felbecsülhetetlen a művészettörténeti értéke, mert pontos képet ad a város épületeiről. Így a Bolyaiak házeit, de akár sétáinak helyszíneit is végigkövethetjük. Ezen a metszeten levéltári kutatások alapján egyértelműen rá lehet mutatni arra a házra, ahol Bolyai János élt 1846-52 között. (Lásd a mellékelt képet) János, Orbán Rozáliától való formális elválása után, átköltözött a 905. számú házba, amelyet Kis József asztalos mestertől bérelt. Sokáig azt hitték a Bolyai kutatók, de a "régii" marosvásárhelyiek emlékezetében is az maradt meg, hogy János ebben a házban halt meg. Nem így történt. A Marosvásárhelyi Állami Levéltár sok összeírási adatlapot őriz, ugyanis a Monarchiában nagyon pontos nyilvántartásokat tartottak. Így az 1857-es összeírási íveken megtaláltam a 902. számú ház lajstromát és így egyértelmű bizonyítékunk van arra nézve, hogy hol halt meg Bolyai János. A Ferenczi örökösök tulajdonát képező, Petri Mihály intéző által rendezett 902-es házban. Ennek a képét még nem sikerült egyértelműen azonosítani, ez még további levéltári vizsgálatot kíván, de nagy valószínűség szerint a nyíllal megjelölt ház az, ahol Bolyai János meghalt.

Azt sem lehet egyértelműen megmutatni, hogy hol lakott János 1852-1857 között, csak sejtjük, mert a közel 130 éves adatok gyérek, a Mikolai Tóth - féle metszet 1827-ben készült, házsámozás csak II. József idején volt, 50 évig nem volt semmiféle rendszer, majd a 1848-as forradalom után vezetik be ismét a házak számozását!



Józsefváros és a Szentgyörgy-negyed 1827-ben (részlet a Mikolai Tóth István-féle Marosvásárhely-térképből)

*1. ábra: A Mikolai Tóth-féle metszeten bejelöltük Bolyai János házát és a nevezetes szomszédjait*

Lássuk, akkor mit is mesél nekünk először is az 1004. számú öreg ház, amelyről teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy itt lakott Bolyai János és családja. A Bolyai- kutatók 100 éven át azt tartották, hogy János, miután beköltözött Domáldról, házat épített magának. Ezt a „mesét” feltehetően Bedőházi János találta ki, aki 1884-től a Református Kollégium matematika–fizika–kémia tanára volt, emellett költő, később pedig országgyűlési képviselő. Tehát rendelkezett mindazokkal a képességekkel, ami a meseszöveget "megcáfolhatatlan tényekké" formálta. Sajnos 50 - 100 éven át, a Bolyai kutatók úgy nyúltak Bedőházihoz, mint egyik legeredetibb forráshoz, és a sok hazugság és kitaláció bekerült a legfontosabb tudományos életrajzokba. Így történt ez, a 1004. számú ingatlannal is. Ezt Bedőházi szerint Bolyai építette, holott egy nagyon, de nagyon öreg ház volt, amely azon a helyen állt 1846-ban és előtte is. A "jóindulatú" polgárok kitalálták, hogy János úgy építette a házát, hogy az utca felől nem tett ablakot, ezzel is bizonyítván, hogy emberkerülő, befelé forduló ember volt. Az igazság az volt, hogy János, szerény lehetőségeihez mérve, csak egy ilyen rozoga kis házat tudott megvásárolni, aminek nem volt utca felőli ablaka. A mellékelt képen látható kis házban élt Bolyai János feleségével, Orbán Rozáliával és három említett gyermekével. Gyula csak 1855-ben született.

*Bolyai János, a krónikás*

Marosvásárhely és a Bolyaiak kapcsolata sokrétű. Bolyai János élete végéig úgy tekintett Marosvásárhelyre, mint a szülőföldjére, persze tudjuk, hogy Kolozsváron született. Mind a két Bolyai nagyon megszerette ezt a kis székely várost, és sehol sem olvastam, hogy elmarasztaló szavakkal illették volna.

Bolyai Farkas élete végén is így sóhajtott föl, *csak nehogy az utálatos Bólyában kellene költözzön és meghaljon!* A város akkor még nem ismerte föl e két zseniális elmét, de haláluk után annál inkább.

Talán csak Bolyai Farkas lakóházát nem kellett volna lebontani, megérdemelte volna, hogy megmaradjon Bolyai emlékmúzeumnak. Helyrehozhatatlan hiba volt lebontani, még akkor is, ha odatervezték a mai Köteles Sámuel utcát. Az egy olyan kegyeleti emlékhely volt, hogy inkább az utcát kellett volna máshogyan megnyitni. Tudjuk, hogy Bolyai Farkas szolgálati lakóháza a Református Kollégiumé volt és később ott lakott Koncz József történetíró, tudós könyvtáros, a Koncz-kodex névadója. Már ez is el kellett volna gondolkoztassa az akkori városvezetőket. (Ebben még egy olyan nagy egyéniség, mint dr. Bernády György is hibázott.)

A Bolyaiak leveleiből, kézírataiból sok dolgot megtudhatunk Marosvásárhelyről. Hírt adnak az eseményekről, a mindenre kiterjedő figyelmüket nem kerülték el a fontosabb vásárhelyi történések sem.

Így Bolyai Farkastól tudjuk, hogy ki indított rendszeresen lovas szekeret Bécsbe, kik voltak az ismertebb kereskedők, Bolyai Jánostól, hogy ki volt az első banki ügynök, kik voltak a zenészek és a jó sakkozók, hol voltak rendkívüli események a városban, kiket temettek el, kik haltak el idejekorán? Egy szomorú tüzeset leírásánál időznék többet, mert hiteles képet rajzol a korabeli Vásárhelyről. Megtudhatjuk ki lakott a Kisköz egyik sarkán és ki volt a szomszédja. De a Kollégium diákjairól is megtudhatjuk, hogy az akkori rohamcsapatot (intervencióscsoportot) úgy hívták, hogy „*gerundiumosok*”.

(Érdekes, hogy a gerundiumosokat, még Koncz József sem említi meg, ha elég figyelmesen olvastam a most megjelenő könyvkatedrális *Az evang. református Kollégium történeté-t.*)

Bolyai János levele féltestvéréhez-Bolyai Gergelyhez, 1857. november 27.:

„*U.I. Itt tegnap estve fél hat órakor borzasztó égés támadott: a Zeibriger telkén – tudod, a Kisköz szögletjén – hátul, némely szó szerint az istálló, melynek híján valami 25 szekér széna (!) volt fölgyújtva (nem kellene megengedni a afféle gyulékony takarmány behordását), más hír szerint ugyanott egy kereskedőnek (jelesen a vejének, Wagnernek) raktárában tán az abbani sok gyufa meggyúlván, a cserepes főépület hátsó része is elégett s a plébánia felé is*

harapódzva sok kárt tett a tűz, 2 oltani ment részeg ember is martaléka lett, azon a soron még a kereskedő boltokból is mindent a piac közepére hordottak ki; Zeibrigernek 400 véka gabonája s sok egyéb odaégett, s ha szerencsére legalább szélcsend s a Poklos utcán lefelé egy tűzfal nem vet ellent, tán az arany keresztig sem áll meg a tűz, s a Sáros utcát is sat., hol oly irtózandó tömöttök a házak, a legnagyobb veszély fenyegette; a Kolégyom alsó, zsendelyes részéről is kezdették már több helyt az ügyös és hős gerundiumosok (kiknek most tilos égéseken megjelenniük) leverni. Beh könnyön és sokképp lehet az ember egy pillanatban semmivé. A gazdagnak ugyan, mint Zeibriger és szomszédja Bucher (a Casino tulajdonosa) csak úgy érezhető, mint a bolhacspés, vagy ha eped is miatta, könnyön kiépülni; de annál keservesb az egyszerre porrá lévő vagy porul járó szegénynek, ki minden külsőjét vesztheti. Egyébként könnyű átlátni, hogy a magán-kár mindenkor köz-kár is, vagyis a közösség kára: mert ha valami cikk, például gabonának mennyisége apad – ára nő vagy drágadik, s csak ideigi csalódás hitetheti a fölöslegessel vagy eladni valóval bírót is el, hogy neki abban haszna van: mert ha abban nyer, vesz amiatt sok egyébben s általában az afféle előny nagyon ingatag és rövid idejű. Ezt bővebben kifejtve az alnéppel tisztán megértetni főleg azért is nagyon jó volna, hogy térjen meg sok gonosz, ki bosszúvágyból gyűlölt ellenjét fölpörzsolva ördögi örömet képes érezni”<sup>1</sup>.

Továbbá érdekes, amit megjegyez Bolyai János: „Zeibriger és szomszédja Bucher (a Casino tulajdonosa)”. Ugyanis a marosvásárhelyi Kaszinó történetét többen megírták, legutóbb Deé Nagy Anikó, nagyon alapos tanulmányt közölt: *A marosvásárhelyi Kaszinó krónikája* c. alatt<sup>2</sup>, de Biás István levéltáros is megírta a Kaszinó száz éves történetét, viszont nem említik, hogy 1857-ben Bucher lett volna a Kaszinó tulajdonosa. Tehát Bolyai János, a Kaszinó történetére vonatkozóan is érdekes adattal szolgál. A Bolyaiak nagyon megbízható adatközlők. (Csak ritkán tévednek, persze van ilyen is: például a Bolyai család történetében bukkantam hibás adatra Bolyai János kéziratában, ahol azt írja, hogy Pemfflinger Márk szeretője volt Bolyai Ilona. Pemfflinger Márk, a szászok örgrófja ugyanis száz évvel Bolyai Ilona előtt élt<sup>3</sup>).

Olvashatjuk továbbá Bolyai János érzékenységét a lakosság szociális gondjaira. Soha nem mulasztja megemlíteni a társadalmi igazságtalanságokat, hogy még az elemi csapások sem érintik egyformán a polgárságot. De kedves dolog az is, hogy megtudhattuk, a már nem létező Kisköznek a Főtér felőli sarkán Zeibriger lakott és udvaruk vége a Sáros utcáig ért, a kertek átnyúltak a római katolikus plébánia hátsó udvaráig, odáig, ahol ma a Deus Providebit Tanulmányi ház áll. Nagyon változott Marosvásárhely. Az az alapos kutató, aki meg akarja írni

<sup>1</sup> Benkő Samu: *Bolyai-levelek*, Téka, Bukarest 1975., pp.258-260.

<sup>2</sup> Maros Megyei Magyarság Történetéből 2., Mentor, 2001. p. 95-125.

<sup>3</sup> Pemfflinger Márk 1537-ben halt meg, Bolyai Ilona 1690 körül élt.



Marosvásárhely krónikáját, figyelmesen át kell olvassa a Bolyai-kéziratok ide vonatkozó részét is, mert olyan adatokra bukkanhat, amiket máshol sehol sem említenek.

### *Bolyai János és az „arany+”*

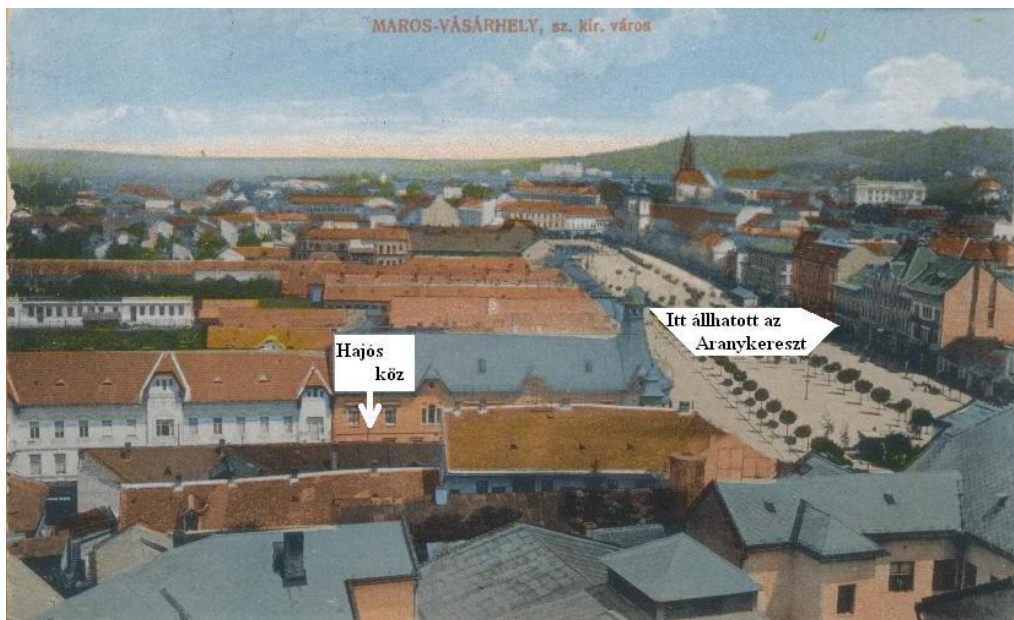
A Népújság 2009-es Évkönyvében, „*Bolyai János, a krónikás*” c. írásomban az írom, hogy vajon mi lehetett az aranykereszt, amit Bolyai János így emleget „arany+”.

Az Aranykereszt egy fényes vendéglő volt Marosvásárhelyen. Érdekessége, hogy 1860. május 12-én gróf Széchenyi István halálára ott szerveztek 200 személy részére egy tort, melyre főleg az előkelőségek voltak hivatalosak, de melyen a szászrégeni és marosvásárhelyi görög-katolikus pópák is megjelentek.

1860. augusztus 18-án az Aranykereszt vendéglőben szállt meg báró Eötvös József, Loránd fiával együtt.

Benkő Károly: Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben ezt írja:

*„1860. augusztus 18-án erdélyi körútjában a beszercei ünnep után, báró Eötvös József úr, gróf Mikó Imre ő Nagyméltósága, gróf idősb Teleki Domokos úr kíséretében délelőtt megérkezett. Gernyeszegről jött, s éppen Ferenc József császár születésnapja lévén, hogy ovátiók tárgya ne lehessen, a Rózsa utcán hosszan a Hajós köz felé kerülve szállott az Aranykereszt nevű vendéglőben<sup>4</sup>.”*



2. ábra: Képeslap a XX. elejéről

<sup>4</sup> Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Pál-Antal Sándor, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001., p. 128 és p.181.

Sajnos nincs képünk róla, de a későbbi Rendőrség volt székhelyén a „négyhattyús”-ház helyén állhatott.

Egy viszonylag újabb képen mutatom be, hol ment a Rózsa, mai Eminescu és a Hajós, mai Horea utcán ki a Főtérre az Aranykereszt vendéglőbe báró Eötvös József.

### *Bolyai- emlékek vonzásában*

Örömmel tapasztaltam, hogy „Bolyai János és az arany+” c. írásom (Népújság, 2009. január 10.) felkeltette mind Dr. Pál-Antal Sándor főlevéltáros figyelmét, mind a képeslapgyűjtő és a régi Marosvásárhely tárgyi emlékeit szívében viselő Csepreghy András érdeklődését. Csepreghy András mellékelt képeslapján most már végérvényesen meg tudjuk mutatni az Aranykereszt vendéglőt.



3. ábra: Aranykereszt vendégfogadó

Ebben a vendéglőben Bolyai János is járhatott, íme mit ír 1857-ben: „E levelet már harmadnapja, hogy részenként mind kínzom s már megkísérlem az átadás végett Dobiecki barátunkat az arany+nél fölkeresni, de tartok tőle (mivel tegnapelőtt vagy tán még kedden úgy nyilatkozott, hogy egypár nap még itt mulat s oda levár), hogy ha nem még tegnap

*reggel, legalább ma el talált indulni s az első esetben tán már otthon is van: röpül, mint a madár.*<sup>5</sup>

Számomra meglepő volt az a felismerés, hogy minden Bolyai-kutató járt Marosvásárhelyen, és megérintette őket a Bolyaiakat körülvevő tárgyak hangulata. A megtapintható valóság, azoknak az épületeknek a megtekintése, amelyeket a Bolyaiak is láttak, amelyekbe a Bolyaiak is jártak.

Dobiecki százados jó barátságban volt Bolyai Jánossal, és Nagyszebenben tett mulatozásukat Kiss Elemérrel közösen megírtuk egy hosszabb tanulmányban<sup>6</sup>.

Következzenek azok a kiváló Bolyai-kutatók, akikre döntő hatást gyakorolt a Bolyaiak-tárgyi emléke és a korabeli épületek miliője.

Kezdjük azzal, hogy báró Eötvös József és Loránd fia jártak a Teleki-tékában alig pár hónappal Bolyai János halála után. Persze még nem Bolyai-ügyben, de megérintette őket a Bolyaiak szelleme. Mind a ketten kiálltak a Bolyaiak mellett, Eötvös Loránd nevéhez fűződik a nemzetközi Bolyai-díj megalapítása. A sorban a következő Schmidt Ferenc temesvári építész volt, akinek köszönhetjük, hogy megjelölték Bolyai János sírját. (Nem a mait, mert a sírt csak 1911-ben költöztették a mai helyére). A következő Marosvásárhelyre látogató neves matematikus, aki elsőként tartott nyilvános előadást a Bolyai-geometriáról Réthy Mór volt. Igaz, hogy Réthy Vályi Gyulát jött meglátogatni, de Weszely Tibor is megírta<sup>7</sup>, hogy szóba kerültek a Bolyaiak is. Réthy Mórnak nagyon sokat köszönhet a Bolyai-kutatás. Fontosnak tartotta az amerikai George Bruce Halsted matematikus, hogy átkeljen a tengeren és ellátogasson Marosvásárhelyre és Kazányba. Marosvásárhelyen Koncz József felkereste a vendégfogadóban, talán éppen az Aranykeresztben és örömeiben megcsókolta (ezen Halsted kollegánk nagyon meglepődött). Sok szállal kötődött Marosvásárhelyhez a fiatalon meghalt első Bolyai-forrásközlő Dr. Szabó Péter. Szabó Péter Marosvásárhelyen született 1867-ben, édesapja Szabó Sámuel a református kollégium legendás hírű tanára, nagy 48-as tüzér, Gábor Áron szárnysegéde. (Szabó Péterről részletesen írtam a Természet Világa 2009. decemberi számában). Járt Marosvásárhelyen és Bolyai-kéziratokat olvasott Paul Stäckel német matematikus, mindmáig a legalaposabb Bolyai-monográfia írója. Paul Stäckel kétkötetes művét Rados Ignác matematikus magyarra fordította és kiegészítésekkel látta le. Rados Ignác rövid ideig Székelyudvarhelyen volt matematikatanár, egészen biztos, hogy járt Marosvásárhelyen is. A következő nagy nevek

---

<sup>5</sup> Benkő Samu: Bolyai-levelek, Kritérium, 1975, 258. old.

<sup>6</sup> Kiss Elemér-Oláh-Gál Róbert: Bolyai János ismeretlen arca, Természet Világa, Bolyai-különszám

<sup>7</sup> Weszely Tibor: *Vályi Gyula élete és munkássága*, Kritérium, 1983.



között említhetjük a Bolyai-kutatásban Dávid Lajos és tanítványa, Jelitai József nevét. Mind a ketten voltak Marosvásárhelyen és Bolyai-kutatókat végeztek, Bolyai-kéziratokat böngésztek. A két világháború között egy kicsit háttérbe szorult a Bolyai-kutatás. Csak Biás István levéltáros és Gulyás Károly tanár forgatta a Bolyai-kéziratokat, majd Fodor István jegyzetelt életrajzi adatokat, melyek alapján Németh László megírta a híres Bolyai-drámákat és tanulmányokat. A bécsi döntés után két, mára világhírű matematika professzort vetett a sors Marosvásárhelyre: Kárteszi Ferencet és Prékopa Andrászt. Kárteszi Ferenc fiatal katona volt és úgy került Marosvásárhelyre, hogy ide vezényelték. Mondhatni ekkor került először karnyújtásnyira a Bolyaihoz és meg is tapintotta a Bolyaiak személyes tárgyait. Saját bevallása szerint életre szóló élményt jelentett számára ez a találkozás a Bolyai- emlékekkel. Szólnom kell Prékopa Andrásról, a magyar operációkutatás megteremtőjéről. Prékopa professzor, mint fiatal tanuló a mai Orvostudományi Egyetem épületében működő Hadapródiskolában volt növendék. Kiváló Bolyai-szakértő, az ELTE és az amerikai Rutgers Egyetem (Rutgers University) matematika professzora, többször járt Marosvásárhelyen 1989 után is és Ő is búcsúztatta Kiss Elemér professzort a római katolikus temetőben.

Szénássy Barna matematikátörténész professzor is fiatal hadnagy volt a II. világháború idején. De őt Csíkszeredába vezényelte a háború. Akkor nem volt lehetősége a Bolyai után kutatni, pedig már akkor elkötelezte magát a Bolyai-kutatással. Marosvásárhely és Bolyai emlékhelyek látogatására csak a 1960-as években keríthetett alkalmat. (Debrecenben 1993-ban való találkozásunkkor el is mesélte nekem a II. világháborús csíkszeredai emlékeit.)

Szintén többször járt Marosvásárhelyen Ács Tibor ezredes hadtörténész, a hadmérnök Bolyai János legnagyobb szaktekintélye. Tőle tudjuk például, hogy Bolyai Jánosnak, mint mérnöktisztnek teljesen más egyenruhája volt a közönséges tisztekhez képest, sajátos tiszti kalapjuk volt, melyek nagyon hasonlítottak a tábornokok kalapjához. De ezek a tárgyi emlékek azért porladtak el, mert Bolyai János utolsó kívánságát tiszteletben tartva, a katonai egyenruhájában temették el.

Természetes, hogy Bedőházi János, Benkő Samu, Weszely Tibor és Kiss Elemér is megsimogatták a Bolyai-kéziratokat és szívükbe zárták az emlékhelyeket. Róluk többet tud a mai olvasó.

Minden kutató számára fontosak voltak a tárgyi emlékek, a kéziratok, mint ahogy fontos a műemlékek megőrzése az utókor által, hiszen ezek együttesen képezik a szellemi nagyjaink élő örökségét.

---

In Oláh Gál Róbert: *Erdélyi tájakon a Bolyaiak nyomában.* Pro-Print, Csíkszereda, 2009.,  
77-88.